

וישלה

ב. אויך דארף מען פארשטיין אין ד"ה וישקהו — פארוואס דארף רש"י אנקומען צו צוויי פירושים?

נאך מער: פון דעם וואס רש"י איז מקדים „ויש חולקין בדבר הזה“ איז משמע אז ביידע פירושים זיינען שקולים אין פשוטו של מקרא. דאס הייסט, ניט ווי ע"ד הרגיל ווען רש"י ברענגט צוויי (אדער מער) פירושים (אדער מ"ד) און וועלכע ס'איז הקדמה אז דא קומען מערערע פירושים, וואס דאן ברענגט ער דעם ערשטן פירוש (אדער מ"ד) פריער, ווייל ער איז קרוב יותר צו פשוטו של מקרא, משא"כ ווען רש"י איז מקדים פאר ביידע פירושים (ווי בנדו"ד) „ויש חולקין בדבר הזה“ (וכיו"ב) — וואס איז לכאורה מיותר — איז די הקדמה צו באווייזן אז ביידע פירושים זיינען שקולים בפשוטו של מקרא.

ולכאורה: דער פירוש פון „יש שדרשו נקודה זו לומר שלא נשקו בכל לבו“ איז מער בפשטות ווייל די נקודות זיינען ממעט דעם תוכן התיבה, און ווי דער ענין הניקוד איז אין אנדערע ערטער בתורה וואס ווערן דארט געבראכט אין ספרי (בלשון הספרי „כיוצא בו“). און דאס איז מסתבר אויך בפשוטו של מקרא: משא"כ לדעת רשב"י איז ניט גלאטיק: וואס גיט עס צו וואס דער

א. אויפן פסוק „וירץ עשו לקראתו ויחבקהו ויפול על צוארו וישקהו ויבכו“, איז רש"י מעתיק דעם ווארט „ויחבקהו“ און איז מפרש: „נתגלגלו רחמיו כשרא-הו משתחוה כל השתחוואות הללו“. דערנאך איז ער מעתיק דעם ווארט „וישקהו“ און איז מפרש: „נקוד עליו ויש חולקין בדבר הזה בברייתא דספרי: יש שדרשו נקודה זו לומר שלא נשקו בכל לבו. א"ר שמעון בן יוחאי הלכה היא בידוע שעשו שונא ליעקב אלא שנכמרו רחמיו באותה שעה ונשקו בכל לבו“.

דארף מען פארשטיין: פארוואס איז רש"י מפרש דעם ווארט „ויחבקהו“ לויטן צווייטן פירוש אין צווייטן דיבור המתחיל, און שרייבט ניט וואס עס מיינט „ויחבקהו“ לויטן ערשטן פירוש אז „לא נשקו בכל לבו“?

און ס'איז א דוחק צו זאגן אז רש"י פארלאזט זיך אויף זיין פירוש אין זעלבן פסוק תיכף לאח"ז אויף „וישקהו“ אז „לא נשקו בכל לבו“ (ובמילא איז אויך „ויחבקהו“ ניט געווען בכל לבו) — ווייל אין „וישקהו“ איז אין פסוק פאראן א ספעציעלער לימוד (ניקוד) אויף ארויס-צולערנען דאס, משא"כ אויף „ויחבקהו“.

האט דאך רש"י געדארפט מבאר זיין „ויחבקהו“ אויך לויטן ערשטן פירוש אזוי ווי ער איז עס מבאר לויטן צווייטן פירוש.

(4) ראה רלב"ג ריש פרשתנו (ביאור המלות): נקוד על וישקהו להורות שאין נשיקתו בלב שלם אבל ה' עניינה ממוצעת בין הנשיקה ובין העדר הנשיקה ולזאת היתה זאת ממוצעת בין הכתיבה והמחק. ועד"ז בעוד מפרשים.
(5) ראה רש"י לעיל וירא יט, לג. במדבר ג, לט. בהעלותך שם. וראה בהנסמן לקמן הערה 23.

(1) פרשתנו לג, ד.

(2) בהעלותך ט, ייד.

(3) ראה באר יצחק כאן: רש"י הולך כאן בשיתוף רשב"י שהביא בד"ה וישקהו והוא פשטות הכתובים.

ברענגט, וואס דער ניקוד איז ממעט דעם תוכן פון דער תיבה המנוקדת¹⁰.

היינט וואס ברענגט רש"י אויך דעם צווייטן פירוש, און איז נאך מקדים, ויש חולקין בדבר הזה, אז דער פירוש איז בפשוטו של מקרא שקול צום ערשטן פירוש?

און כאטש אז ביידע פירושים שטייען טאקע אין „ברייחת דספרי“, איז אבער ניט ענינו של רש"י צו מעתיק זיין דרשות חז"ל, סיידן וואס ס'איז נוגע צו הבנת פשוטו של מקרא.

ג. אויך דארף מען פארשטיין: די צוויי פירושים אין „וישקהו“ ברענגען זיך אין נאך ערטער, פארוואס ברענגט זיי רש"י ווי זיי זיינען אין ספרי, און איז נאך מדייק זאגן אז די מחלוקת שטייט אין ברייתא דספרי — די מחלוקת ברענגט זיך אויך אין בראשית רבה¹¹ על אתר ווי אויך אין אבות דר' נתן¹².

בשלמא וואס רש"י ברענגט ניט ביידע דיעות פון ב"ר — יש לומר, ווייל די צווייטע דיעה דארט דעת ר' ינאי, אלא מלמד שלא בא לנשקו אלא לנשכו ונעשה צוארו של אבינו יעקב של שיש כו" איז ניט מתאים אין פשוטו של מקרא אין „וישקהו“¹³, ועוד לפ"ז איז דער ניקוד ניט מחליש דעם תוכן פון דעם ווארט, נאר ער איז אים שולל לגמרי, כאילו ווי ער איז אים מוחק¹⁴.

ווארט „וישקהו“ איז „נקוד עליו“: צו זאגן אז „נשקו בכל לבו“ דארף מען ניט אנקומען צום ניקוד, דאס איז דאך דער פשוטער טייטש פון „וישקהו“!

מפרשים זיינען מסביר, אז דאס גופא קומט רשבי זאגן: „הלכה היא בידוע שעשו שונא ליעקב“, ובמילא, צו זאגן אז לא נשקו בכל לבו דארף מען קיין ניקוד ניט האבן. דאס וואלט מען אליין פאר-שטאנען: נאר דער ניקוד באווייזט דעם היפך, אז עס איז יע געווען „בכל לבו“.

אבער לפ"ז איז דער ניקוד ניט ממעט דעם פירוש פון „וישקהו“, נאר אדרבה, ער איז אים מדגיש ומחזק, און דאס איז לכאורה ניט ווי דער ענין הניקוד אין אנדערע ערטער בתורה וועלכע רש"י

6 מפשטות לשון הספרי משמע לכאורה שרשבי פליג על בעל הברייחת שמפרש הניקוד על וישקהו כשאר הנקודות שהובאו שם „כיוצא בו וישקהו שלא נשקו בכל לבו וסל לרשביי שכוון אין לדרוש הניקוד (ולהעיר שבכמדבר (פ"ג, יג) הובאו כל התיבות והאותיות שיש נקוד עליהם והדרש עליהם (כבספרי שם) ולא הובא מאמר (רשבי).“

ולהעיר מהגירסא ככמה כתיב רש"י (שתחיי) נקוד עליו יש חולקין עליו בברייחת דספרי יש שדרשו נקודה זו למה כו",

אבל מלשון רש"י שלפנינו — ויש חולקין בדבר זה (בטעם שנקוד עליו) — משמע שגם רשבי דריש הניקוד.

7 ראה ב"ר פנחס, ש שהקשה ר' ינאי על הפירוש, שנכמרו רחמיו באותה עשה ונשקו בכל לבו (אלא שבב"ר הוא מאמר רשביא (ולא רשבי) — ראה לקמן סעיף ג): אם כן למה נקוד עליו.

8 ראה ספר הזכרון, משכיל לדוד, חזא"ג מהרש"א עה"ת (אמר המלקט) לפרש"י כאן.

9 ראה פי' מהרז"ו ועץ יוסף לב"ר שם (בדעת רשביא), אלא שלפי' למדו רשביא מזה שהניקוד הוא על כל התיבה ולא כבשאר המקומות שמהכתב רבה על הניקודה או הניקודה רבה על הכתיב.

* להעיר שבספרי שם הלשון ר"ש בן יוחי אומר, וברש"י — א"ר שמעון בן יוחאי.

10 ובפרש"י אין לומר כהמפרשים בהערה שלפניו, כי בפרש"י לא הובא בכלל שהניקוד כאן אינו דומה כשאר הנקודות בתורה.

11 פנחס, ט.

12 פליד, ד.

13 כמ"ש במשכיל לדוד כאן.

14 ראה יפה קול לשהש"ר (ו, ד). אמנם זה לפי פי' המח"כ בב"ר שם אלא לומר לקרוא וישנה. וכמו שפי' במשכיל לדוד שם (וכיח בפרקי דר"א) (הובא

* בהוצאה דפדריא עם פי' הרד"ל — חסר.

נוסף לזה: אין אבות דר"ג שטייען ביידע דיעות ובלשון קצר וברור, מלמד שלא נשקו באמת¹⁹. רשב"א אומר נשיקה זו של אמת וכולן אינן של אמת²⁰.

היינט פארוואס איז רש"י מדייק: א) צו מעתיק זיין לשון הספרי (ב) צו מציין זיין דעם מקור — ויש חולקין . . . בברייתא דספרי²¹. ג) צו ברענגען אויך דעם נאמען פון בעל המאמר (ווי ער איז אין ספרי) — רשב"י²². ד) צו ברענגען בהתחלת לשונו, הלכה היא בידוע שעשו שונא ליעקב, וואס לכאורה, מאי נפק"מ לפשוטו ש"מ דא, ובפרט אז אויך פון סיום הלשון (וואס שטייט אויך אין ב"ר), אלא (מלמד) שנכמרו רחמיו באותה שעה ונשקו בכל לבו פאר-שטייט מען אז בעצם איז ער געווען סיי פריער סיי שפעטער א שונא ליעקב.

ד. לכאורה וואלט מען געקענט פארענטפערן קושיות הג"ל (סעיף ב-ג):

לויט ביידע דיעות קומט דער ניקוד שוואכער מאכן דעם „וישקהו". דער חילוק איז נאך, אז אויב „לא נשקו בכל לבו" מאכט די נקודה שוואכער²³ דעם

19) ואין לומר שרש"י לא הביא מאבות דר"ג כי שם יש לפרש במ"ש, מלמד שלא נשקו באמת שבאמת לא נשקו בפועל (בכלל), כי מדברי רשב"א נשיקה זו של אמת וכולן אינן של אמת, מוכח, שגם לת"ק נשקו אלא שלא הי' באמת (— בכל לבו).

20) ראה תומת ישרים לאבות דר"ג. וראה בנין יהושע שם. ומשטחיות לשונו משמע קצת שגם לדעת רשב"י (שהובאה בפרש"י), לא בא לנשקו אלא לנשכו. וראה כסא רחמים שם. וכן הוא דעת רשב"א לפי הג"י בהש"ר שם לפנינו. וראה לעיל (הערה 18) ג"י היל"ש.

21) ובפרט שבשני מקורות האחרים (ב"ר ואדר"ג) איתא רשב"א.

22) בספר הזכרון כאן: ת"ק סובר שהנקודה הוא לרמוז שלא נשקו בכל לבו — כלומר אין זו נשיקה כלל וכאילו הנקודה עקרה וישקהו ממקומה כו'. ואיכ לשתי הדיעות הנקוד אומר לך סמיהו להאי

אָבער ער האט געקענט ברענגען די ערשטע דיעה. פון ב"ר, דעת ר' שמעון בן אלעזר, מלמד שנכמרו רחמיו באותה שעה ונשקו בכל לבו, וואס דאס איז דאך אזוי ווי דעת רשב"י אין ספרי²⁴ (ובפרט נאך אז דעת רשב"א אין דעם ענין הניקוד „בכל מקום שאתה מוצא הכתב רבה על הנקודה אתה דורש כו" (וואס רשב"א איז מתחיל דערמיט פירושו אין ב"ר) האט שוין רש"י אראפ-געבראכט²⁵ בפירושו על התורה²⁶.

ביל"ש עה"פ) פליז, אל תהי קורא וישקהו אלא וישקהו. אבל שם הוא לא בדעת ר' ינאי.

אבל לפי מה שמירש ביפה תואר (השלם) — ועד"ז בעץ יוסף — לב"ר שם דעיקר כוונתו לנשיקה ואח"כ נתהפך לאוהב ונשקו (וכן משמע בתנחומא (פרשתנו ד): בקש עשו לנשכו כו' לכך נקוד וישקהו שלא היתה נשיקה של אמת. וכמפורש בעץ יוסף לתנחומא שם), יש לפרש לכאורה שגם לדעת ר' ינאי הניקוד אינו מוציא התיבה מפשוטה²⁷ כאילו אינה. אלא כהדיעה שהובאה בפרש"י, לא נשקו בכל לבו (וראה שפ"ח בפרש"י²⁸) [אבל ראה במדרש לקח טוב כאן שמביא תחלה דעת ר' ינאי ואח"כ „וירא נישקו אבל לא בלב שלם לכך נקוד עליו כי לא היתה נשיקה שלימה", אלא שגם ענין זה שבקש לנשכו אינו מבואר ולא מרומז בפרש"י. וראה לקמן הערה 22.

15) וצ"ע במשכיל לדוד כאן שמשמע מדבריו דדיעה האי ברש"י היא דעת רשב"א דהתם וס"ל שלא נשקו בכל לבו. וכנראה שהי' לפניו הג"י בדברי רשב"א כביל"ש כאן (הובא בהערה 18). וראה גם ספר זכרון בסוף דבריו.

16) וראה בפ"ד דבריו ביפ"ת ויפה קול לשה"ר שם שמפרשים כפי הג"ל בדברי רשב"א.

17) וירא יח, ט.

18) בב"ר (הוצאת תיאודור — אלבק) הובאה הג"י בדברי רשב"א בב"ר. מלמד שנשקו מכל לבו וליתא שם, שנכמרו רחמיו באותה שעה, וביל"ש כאן: מלמד שלא נשקו בכל לבו. (ועד"ז הוא במדרש שכל טוב). ואולי היתה לפני רש"י אחת מג"י בב"ר.

** אבל ביפ"ת ועץ יוסף שם שלר' ינאי ב"א הניקוד להוציא המלה מפשוטה, כמ"ש בעצמו ביפה קול שם.

*** ודבריו צ"ח תיקון שכתב. מלות וישקהו נקוד לבד הש"יין שבו שאינו נקוד.

האט דער ניקוד געדארפט זיין נאָר אויף די אותיות „וישק“, משא״כ לויט רשב״י איז מובן וואָס דער ניקוד איז אויף דעם גאַנצן וואָרט „וישקהו“.²⁴

(ג) וואָס רש״י ברענגט דוקא די דרשה פון ספרי און ניט פון אבות דר״נ ווייל דוקא אין דעם לשון ווי ער שטייט אין ספרי — „הלכה היא בידוע שעשו שונא ליעקב אלא שנכמרו רחמיו באותה שעה ונשקו בכל לבו“ גיט זיך אַרויס דער תוכן פון פירוש, אַז אַז דעם ניקוד וואָלט מען פאַרשטאַנען „וישקהו“ ווי נשיקות פון אַ שונא, כנ״ל. און דער ניקוד איז ממעט דעם תוכן פון „וישקהו“.

(ד) וואָס ער ברענגט אויך דעם נאָמען פון בעל המאמר (און דוקא די גירסא) — רשב״י: ר״ש²⁵ איז „דריש טעמא דקרא“²⁶ — ניט די ווערטער (און אַנ־זאָג) פאַר זיך נאָר (צוזאַמען מיט — און נאָכמער) לויט זייער טעם, וואָס לפ״ז איז מובן וואָס ער לערנט דעם ניקוד אַז ער איז ממעט ניט דעם טייטש פון וואָרט „וישק“ פאַר זיך (ווי לויטן ערשטן מ״ד) וואָס במילא איז ניט נוגע וועגן וועמען עס רעדט זיך בפרשה, נאָר דעם תוכן פון וואָרט ווי ער איז אַ חלק פון דעם גאַנצן ענין.

ב״י „וישקהו“ פון עשו צו יעקב, איז ער „דריש טעמא דקרא“ אַז מ״פאַר־

24) ולפ״ז תוכן ותומתק ההקדמה בדברי רשב״א בביר שם. בכ״מ שאתה מוצא הכתב רבה כו״ כאל לא כתב רבה על הנקודה כו״. וראה יפ״ת שם.

25) וגם לא דעת רשב״א מביר.

26) דסתם ר״ש הוא רשב״י (רש״י שבועות ב, ב ד״ה משמו. רמב״ם בהקדמתו לפיהם ד״ה הפרק הששי. סדה״ד ע״ רשב״י ושי״. ועוד).

27) גיטין מט, ב. ושי״.

(*) ובשהשׁיר שם מסיים. אלא כולו נקודי. וכ״ה במס׳ סופרים פ״ו ה״ג. אבות דר״נ שם.

ענין הנשיקה בכלל, און לויט דעת רשב״י מאַכט די נקודה שוואַכער דעם תוכן הענין פון „וישקהו“ אין דעם פסוק, נשיקת עשו ליעקב²⁷: היות אַז בידוע שעשו שונא ליעקב, וואָלט מען דאָר פאַרשטאַנען אַז „וישקהו“ דאָ מיינט אַזא נשיקה וואָס עשו (א שונא) קושט יעקב׳ן (ניט בכל לבו) — קומט דער ניקוד און איז ממעט דעם מובן פון „וישקהו“ דאָ, אַז דער „וישקהו“ איז געווען „בכל לבו“.

און עפ״ז איז מובן:

(א) ווי ביידע פירושים זיינען מתאים מיטן תוכן ענין הניקוד לפי פשוטו של מקרא (אַז דער ניקוד קומט שוואַכער מאַכן דעם מובן פון דעם וואָרט המנוקד).

(ב) דער טעם וואָס ער ברענגט אויך די צווייטע דיעה (פון רשב״י), וואָרעם לויט דער ערשטער דיעה אַז דער ניקוד איז מחליש דעם ענין הנשיקה בכלל,

תיכּותא מהכא למר טמ״י מכל וכל כו״. וצ״ע דלהפ״י ש.לא נשקו בכל לבו״ הרי עכ״פּ ה״י כאן מעשה הנשיקה וגם תוכן ענין הנשיקה (ענין של אהבה), אלא ש.לא ה״י בכל לבו״.

ואולי מפרש שלא נשקו בכל לבו, שלא ה״י לבו בזה כלל, וכנשיקת שונא. וכדעת הזהר פרשתנו (קעא, ב. זח״ב קכד, ב״י) ורבינו בח״י כאן ועוד. [וכצ״ל ע״פ הביאור במפרשים הנ״ל (זכ״ה בספר הזכרון שם) דדברי רשב״י „הלכה היא בידוע שעשו שונא ליעקב“ קא״י על המ״ד שלפ״נ, והיינו יודשׁו שזוהי נשיקת שונא]. ויש לפרש כן גם באבות דר״נ, שלא ה״י שום אמת בנשיקתו. אבל נוסף ע״ז שלא משמע כן מפשטות הלשון „שלא נשקו בכל לבו“ אין לפרש כן ברש״י — ראה לקמן בפנים ס״ו.

23) כן משמע בספר הזכרון שם. וראה יפ״ה תואר לביר שם. לקיש חס״ו ע״ 113.

(*) ובמדרש משלי (באבער) כו. כד: מלמד שלא בנשיקה של אהבה אלא של שנאה. ובשמור״ר (פ״ה, י״ד): כך נשיקה שנשק עשו ליעקב לא ה״י אלא נפוטל.

ו. דער ביאור בכל זה:

רש"י קומט דאָ ניט פאַרענטפערן דעם ניקוד אויפן וואָרט „וישקהו" — וואָרום, ווי גערעדט כמה פעמים³⁵, איז רש"י ניט מפרש³⁶ (אלע) ניקוד אין תורה³⁷. דערפון איז מוכח, אַז דער ענין הניקוד (אַזוי ווי אויך³⁸ חסר ויתר) איז ניט קיין קשיא אין פשוטו של מקרא, ובמילא איז ניט מוכרח לפרשו ווען מ'לערנט פשוטו של מקרא.

סיידן בשעת ס'איז פאַראַן בלאו הכי אַ שאלה אָדער שוועריקייט אין הבנת פשוטו של מקרא, דאָן ברענגט רש"י און איז מפרש (בכמה מקומות) דעם ניקוד (אָדער דעם חסר כו'), וואָס דערמיט ווערט פאַרשטאַנדיק פשוטו של מקרא.

דאָ קומט רש"י פאַרענטפערן אַ שאלה וואָס שטעלט זיך ע"פ פשט: ווי איז עס עשו מיט אַמאַל איבערגעקערט גע- וואָרן מן הקצה אל הקצה — צו אַזאַ חיבה ואהבה ליעקב, ווען מזוייס אַז וישטום אותו³⁹ ביז ער וויל אים הרג- נען⁴⁰, און „עודנו בשנאתו" און ער גייט איצט מלחמה האַלטן מיט יעקב'ן — הולך לקראתך וארבע מאות איש עמו⁴¹?

איז רש"י מבאר, אַז דער „ויחבקהו" איז טאַקע געווען אַ ספּעציעלע גע- שעעניש — „נתגלגלו" רחמיו (וה-

שטייט אַז דאָס זיינען נשיקות שונא, און דער ניקוד איז ממעט דעם טעם דאָ און באַווייזט אַז ס'איז געווען „בכל לבו".

ה. אָבער דער פירוש איז ניט גלאַטטיק, וואָרום אין אַלע אַנדערע ערטער קומט דער ניקוד שוואַכער מאַכן דעם תוכן פון דעם וואָרט המנוקד⁴² — איז אַ דוחק צו זאָגן, אַז דאָ מאַכט עס שוואַכער דעם תוכן הענין פון „וישקהו" שבפרשה און דעם תוכן פון וואָרט אַליין מאַכט עס גאָר שטאַרקער (מכל לבו)!)

נוסף לזה בלייבט ניט פאַרשטאַנדיק:

(א) וואָס איז כוונת רש"י מיט'ן זאָגן אַז די מחלוקת איז אין ברייתא דספרי⁴³?

(ב) וואָס איז דער לשון „הלכה היא (בידוע)"⁴⁴ — דאָ איז דאָך נוגע אַז דאָס איז „ידוע"⁴⁵, כנ"ל⁴⁶.

(ג) אין רוב דפוסים ספרי שלפנינו איז דער לשון (בדברי רשב"י) „אלא נהפכו⁴⁷ רחמיו" — פאַרוואָס זאָגט רש"י (ווי ס'איז אין ב"ר) „אלא שנכמרו⁴⁸ רחמיו"?

(28) ראה בהנסמן לעיל הערה 5.

(29) בא' מכת"י רש"י (שתח"י) ליתא „ויש חולקין בדבר הזה בברייתא דספרי".

(30) בכמה כת"י רש"י (שתח"י) „הלכה ידועה היא. ובכת"י א', הלכה היא הכל יודעים".

(31) בספר הזכרון גרים בפרש"י: והלא בידוע הוא כו'. ומתאים לפירושו בדברי רשב"י כנ"ל (ס"ב והערה 22). וכ"ה בא' מכת"י רש"י שתח"י.

(32) ואף שכה' לשון הספרי לפנינו, הרי אין דרכו של רש"י להעתיק דרשות חז"ל דוקא כצורתן, כא מה שנוגע לפירושו בפשט. וביל"ש בהעלותך שם: והלא בידוע כו'.

(33) ראה ספרי הוצאת הארמוניש. ושם הובא רק ממק"א (מדרש תנאים) הגירסא „שנכמרו. וליתא שם התיבות, בכל לבו".

(34) בדפוס ראשון ודפוס שני וכת"י רש"י (שתח"י), נהפכו רחמיו. אבל הגירסא הנפוצה בדפוסים רש"י שלפנינו היא „שנכמרו".

(35) לקרש ח"ח ע' 62 הערה 8. חס"י ע' 112.

(36) גם לפני פרשה זו — לך טז, ה.

(37) שמנה בספרי, אבות דר"נ ובמדבר שם. מס' סופרים פ"ז ה"א.

(38) ראה לקרש ח"ה ע' 17. וש"נ.

(39) תולדות כו, מא.

(40) פרשתנו לב, ז ובפרש"י.

(41) בפרש"י במהדורה ראשונה של ברלינר

מביא מכת"י אחד ודפוס אחד „נהפכו". אבל בכל הדפוסים שלפנינו — כולל דפוס א' וב' — וכת"י (שתח"י) איתא „נתגלגלו".

מקרא, און קומט לערנען (ווי ניקוד בכל מקום) אז דער „וישקהו“ איז געווען א שוואַכער, ס׳איז טאַקע ניט געווען קיין אמת'ע נשיקה (אז אויסדרוק פון אהבה אמיתית).

און אין דעם איז רש"י מבאר — „ויש חולקין בדבר הזה“. דאָס אז „וישקהו“ איז ניט קיין ענין אמיתי קען מען עס מבאר זיין אין צוויי אופנים: „יש שדרשו נקודה זו לומר שלא נשקו בכל לבו“ (אע"פ אז „ויחבקוהו“ און „נתגלגלו רחמיו“ (וואָס האָט דערפֿירט צו „וישקהו“) איז יע געווען באמיתיות)⁴³; און א צווייטע דיעה איז, אז „נכמרו רחמיו באותה שעה ונשקו בכל לבו“, אז נאָך דעם „ויחבקוהו“ (וואָס איז געקומען מצד „נתגלגלו רחמיו“), איז „באותה שעה — ווען ער האָט אים אַרומ-גענומען — נכמרו רחמיו: ס׳איז גע-וואָרן אַ הייסע און שטאַרקע התרג-שות“, ביז אז „נשקו בכל לבו“. ווי-באַלד אַבער אז די התרגשות און דער נשקו בכל לבו זיינען געווען בלויז „באותה שעה“, איז דאָס ניט קיין ענין אמיתי⁴⁴.

ז. כדי צו מדגיש זיין אז אויך לדעת רשב"י וואָס נשקו בכל לבו איז עס ניט

סיבה — כשראהו משתחוה כל השתח-וואות הללו.

און אין דעם איז ניטאָ קיין מחלוקת — דאָס איז פשוטו של מקרא לכך הדיעות.

בשעת אַבער עס קומט צו „וישקהו“⁴² — וואָס דאָס איז ניט נאָר אַ צייכן פון חיבה גדולה ביז אז „ויחבקוהו“, נאָר דאָס באַווייזט אויף אַ התרגשות והתעוררות אהבה יתירה אין האַרצן עד כדי כך ביז אז עס איז ניט גענוג דיבור און אויך אפילו ניט חיבוק — עס קומט אויך וישקהו (ווי דער בן חמש זעט עס — דעם יתרון חיבת הנשיקה אויף חיבת החיבוק — באַ זיך, וביחס פון די עלטערן צו עס). לייגט זיך ניט צו זאָגן, אז מצד דעם וואָס „ראהו משתחוה כל השתחוואות הללו“ (— נתגלגלו רחמיו), זאָל ער אינגאַנצן נתהפך ווערן מן הקצה אל הקצה פון „שנאתו“ — צו וועלן אים הרג'נען, צו זאָגן אהבה גדולה אז אפילו נאָך ויחבקוהו — מוז קומען וישקהו.

אויף דעם זאָגט רש"י — „נקוד עליו: דאָ איז דער ניקוד שייך צו פשוטו של

42) עפ"י יש להוסיף בטעם הדבר שרש"י לא הביא המחלוקת בדבר ודאבות דר"ג (ראה לקמן סי'ח) כי בשניהם (מקדים ומביא גם התחלת הכתוב בב"ר (לפנינו): וירץ עשו לקראתו וישקהו, ובאבות דר"ג: וירץ עשו לקראתו ויחבקוהו ויפול על צואריו וישקהו. ומקום לומר שהמחלוקת היא גם בתחלת הכתוב אם ה"י בזה תנועה של אהבה. מלאיכ בספרי שהובא שם, כיוצא בו וישקהו" — רק תיבת וישקהו" (אף שבכמה מהמקומות שמביא שם, מעתיק עוד תיבות מהכתוב — לא רק התיבה שעלי נקוד). שמה משמע שהמחלוקת היא רק בהענין ד.וישקהו" כבספרי.

(*) בהוצאה הנ"ל דב"ר: לקראתו וגו' וישקהו. ומביא כמה ג"י שנעתיקו בפירושו התיבות „ויחבקוהו ויפל על צוארו“.

43) ועפ"י מובן שאין לפרש שמ"ש „שלא נשקו רחל לריי רייני דלא ה"י בזה שום תוכן של אהבה, שהרי כבר כתב לכל הדיעות שנתגלגלו רחמיו. ופשיטא שזה עושה רושם עכ"פ באותה שעה, ואולי גם נתעורר יותר מזה, אלא שלא נשקו בכל לבו. אבל ראה באר מים חיים (לאחי המהר"ל) בפרשי' כאן.

44) רש"י מקץ מג, ל. וראה בארוכה לקושי חס"י ע' 354 ואילך בפי' „נכמרו“, וחילוקו מל' „נתגלגלו“. אבל ראה שם ע' 348 הערה 5.

45) עפ"י תומתק הגי' בכמה כתיב רש"י שלפנינו, שליתא התיבות „בכל לבו“ (וסיום ל' רש"י הוא „ונשקו“).

46) ראה גם באר יצחק באר"א קצת.

געווען באמיתיות, און אז דער ניקוד איז מחליש דעם „וישקהו“ — איז רש"י מדייק צו ברענגען בהתחלת דברי רשב"י, הלכה היא בידוע כו':

„הלכה מיינט א דין, א זאך וואס קען זיך נישט בייטן. און דאס פארשטייט אפילו א בן חמש למקרא (וואס לערנט נאך נישט משנה וגמרא). ער זעט אין זיין טאג טעגלעכן לעבן, אז א הלכה (פון תורה) קען מען נישט בייטן.

ועד"ז זאגט רשב"י בנדר"ד, די שנאה פון עשו ליעקב קען זיך נישט בייטן, ווארום „הלכה היא בידוע שעשו שונא ליעקב“ — דאס איז בדוגמא ווי א הלכה כפשוטה וואס קען נישט געענדערט ווערן,

און דער „וישקהו“ דא איז נאר וואס נכמרו רחמיו באותה שעה ונשקו בכל לבו' —

וואס בדוגמא לזה געפינט מען בהלכה, אז עס קען געמאלט זיין א הוראת שעה נישט כפי ההלכה, ווי אליהו בהר הכרמלי; וואס אויך דעמאלט איז נישט דער פשט אז די הלכה האט זיך געביטן — די הלכה פון איסור הקרבה בבמה איז בתקפה אויך דעמאלט⁵¹, נאר באותה שעה איז געווען די הוראה צו מקריב זיין דעם קרבן בבמה.

און ווי מ'האט שוין געלערנט פריער, אז יעקב איז געווען איש תם⁵², בשעת אבער עשוים, לרמות את אביו⁵³ האט

געבראכט אז יצחק האט עס עשוין גע- וואלט אפגעבן די ברכות ווייל, כסבור (דורך דעם לרמות) שהוא מדקדק במצות⁵⁴, איז „בא אחיך במרמה“⁵⁵

דאס איז אבער אזא מרמה, אז גם ברוך יהי⁵⁶ ווייל דער במרמה⁵⁷ איז „בחכמה“.

ח. עפ"ז איז אויך מובן:

(א) וואס רש"י ברענגט נישט די מחלוקת פון אבות דרבי' — „לא נשקו באמת . . . נשיקה זו של אמת“ — ווייל לויט בידוע דיעות, אויך לדעת רשב"י, איז דא נישט געווען קיין „נשיקה של אמת“, ווארום אין „אמת“ איז נישט שייך קיין שינויים. די שאלה איז דא נאר אויף וויפל איז דא נישט געווען דער „אמת“ פון נשיקה: לויטן ערשטן מ"ד איז אפילו לשעה „לא נשקו בכל לבו“, און לדעת רשב"י איז „באותה שעה נשקו בכל לבו“, נאר ווי- באלד אז „הלכה היא בידוע שעשו שונא ליעקב“, איז אפילו „באותה שעה“ איז דאס נישט באמיתית⁵⁸.

(ב) וואס רש"י ברענגט נישט דעם לשון הספרי (שלפנינו), „נהפכו רחמיו באותה שעה“ — ווייל דאס וואלט געמיינט אז באותה שעה איז ער נתהפך געווארן פון שנאה אויף א רגש של אהבה אמיתית: אבער דא איז בלויז, נכמרו רחמיו באותה שעה — ער איז אין יענעם מאמענט אנגעווארעמט געווארן מיט א שטארקערן רגש של רחמים.

(51) תולדות כז, לה.

(52) שם, לג.

(53) רש"י שם, לה.

(54) ראה עדין גיב בפרש"י 79נ"ז — ויצא כט, יב: אם לרמאות כו'.

(55) שלכן נהרות שנפסקין. אחד בשבועי (שמיטה) גי' „מכובין ומסולין למי חטאת (פרה פ"ח מיט).

(47) פרש"י ראה יב, יג (מספרי עה"ט). רש"י שופטים יח, כב. ספרי שם, טו. יבמות צ, ב.

(48) ראה רמב"ם הל' יסודי התורה פ"ט ה"ג. ובארכה — לקושי חייט ע' 182 ואילך. ולהעיר מלקושי חיד ע' 70 ואילך.

(49) תולדות כה, כז.

(50) רש"י תולדות שם.

בין, אציגה נא עמך מן העם אשר אתי⁶¹,

אין פשוטו של מקרא שווער צו זאגן אז דאס אלץ איז געווען נאָר לפנים וועגן, און אז עשו האָט עס ניט גע- מיינט בכל לבו⁶².

און דערפאַר נעמט אָן רשב"י, אז באותה שעה איז, נכמרו רחמיו . . ונשקו בכל לבו.

ועפ"ז יובן וואָס די צוויי פירושים זיינען שקולים אין פשוטו של מקרא (און רש"י איז דערפאַר מקדים, ויש חולקין בדבר הזה) — ווייל לויט ביידע פירושים איז דאָ די זעלבע שוועריקייט: לויט'ן ערשטן מ"ד אז, לא נשקו בכל לבו איז שווער דער המשך הפרשה שלאחזי, וואו ס'איז קענטיק אז דער וישקהו איז געווען, בכל לבו; און לויט'ן רשב"י איז ניט גלאַטיק דער וישקהו בכל לבו לויט דעם פריער- דיקן מצב פון תכלית השנאה⁶³.

יוד. א תלמיד ממולח קען נאָך אַבער פּרעגן: סוף סוף, וויבאלד אז רשב"י אליין איז דער וואָס איז מדגיש שנאת עשו ליעקב —, הלכה היא בידוע שעשו שונא ליעקב — ווי קומט עס אז דוקא ער זאל לערנען אז, נכמרו רחמיו באותה שעה ונשקו בכל לבו?

ג) ער איז מקדים אז דאָס שטייט, בברייתא דספרי: אזוי וואָלט מען גע- קענט לערנען אז דער לשון, הלכה היא בידוע איז אַ הלכה אין דעם חלק הדרש שבתורה (ארויסברענגען די מסקנא פון דעם דרש⁶⁴), דעריבער זאָגט רש"י אז דאָס איז, בברייתא דספרי, דאָס איז אין דעם חלק ההלכה שבתורה — ס'איז ניט אַ דרש פון מדרש, נאָר דאָס איז אַ הלכה אין דיני התורה אז עשו שונא ליעקב, כנ"ל.

ט. מען דאַרף אַבער פאַרשטיין: וואָס איז דער הכרח אין פשוטו של מקרא אז, נשקו בכל לבו; ואדרבה: וויבאלד אז רשב"י אליין זאָגט, הלכה היא בידוע שעשו שונא ליעקב, האָט ער דאָ געקענט (ואדרבה — געדאַרפט) לער- נען אז, לא נשקו בכל לבו⁶⁵?

איז דער ביאור בזה: פון דעם גאַנצן המשך הפרשה איז משמע, אז עשו איז דאָ געשטאַנען אין אַ גרויסער התרגשות, ווי דער פסוק איז גלייך ממשיך, אז נאָך, וישקהו איז — ויבכו⁶⁶, וואָס דאָס איז אַ בולט'ער אויסדרוק פון גודל רגש הלב⁶⁷;

ועד"ז זעט מען אין די שפּעטערדיקע רייד פון עשו'ן, אחי יהי לך אשר לך⁶⁸

56) ע"ד אגדה הקרובה לפשוטו של מקרא (ראה רש"י בראשית ג, ח. ועוד).

57) ראה לעיל הערה 20.

58) ראה ראב"ע עה"פ: על דרך הפשט לא חשב עשו לעשות רע לאחיו והעד ויבכו כאשר עשה יוסף עם אחיו (וראה רלב"ג פרשתנו בביאור דברי הסיפור). וראה יפה תואר (השלם) לכיר שם בדברי רשב"א. פירוש מהר"ז שם ד"ה ואחיל ויבכו. וראה מדרש לקח טוב שלאחר הפירוש וימ נשקו אבל לא בלב שלם כ"י איתא: ויבכו, אעפ"כ נכמרו רחמיו.

59) להעיר מלקו"ש חט"ז ע' 351 ואילך.

60) לג, ט.

61) שם, טו.

62) להעיר מהל' באבות דר"ג שם, וכולן אינן של אמת' — אשר שקרט' (בכסא רחמים שם) בפירושו. ואולי יש לפרשו על הענינים שבהמשך הפרשה. אלא שלפ"ז הכוונה בכולן אינו לשאר נשיקות (ראה לעיל הערה 42), ודוחק. וראה הערה הבאה.

63) להעיר מנוסחא ב' באבות דר"ג מכת"י (ג). תשכ"ז — מהדורא ג' פל"ז: נקוד יכול שהיתה נשיקה של אהבה. רבי שמעון בן אלעזר אומר והלא כל מעשיו של עשו בתחלה של שנאה היו חוץ מזו שהיא של אהבה.

וואס איז מתאים אין וועלט, ניט ווי עס דארף זיין לכאורה ע"פ ההנהגה פון תורתו אומנתו. מצד דער הנהגה פון רשב"י וחבריו⁷⁰ (ובצד השווה שבהם), הנהגת תורתו אומנתו איז „ר"א מחי". אבער רשב"י האט אויפגעטאן די רפואה אין וועלט ווי זי פירט זיך אין איר סדר.

עד"ז ויתרה מזו זאגט רשב"י⁷¹, יכול אני לפטור את כל העולם כולו מן הדין, וואס לפטור — איז שייד ווען דאס איז ניט דורך צוברענגען אז כל העולם כולו טוט תשובה, נאר — ווי די וועלט שטייט אין א מעמד ומצב של דין מצד ענינים בלתי רצויים איז ער, סובל כל עוונותיהם ופוטרו מן הדין⁷².

וואס אין א פרט איז דאס א פיל גרע-סערער אויפטו ווי דאס פועל'ן א שינוי אין וועלט, וואס דעמאלט ווערט דאך דער מטה נתעלה, ער ווערט אויס מטה, דער רע ווערט בטל ונתהפך. משא"כ דא זאגט רשב"י אז אלקות קען דערגרייכן און פועל'ט אויך אין דעם מטה ווי ער איז מטה און אין דעם רע ווי ער איז במקומו⁷³.

ועד"ז בנדוד'ד: די פעולה פון יעקב אויף עשו איז ניט אין דעם אז עשה עשו תשובה⁷⁴; נאר אז עשו זייענדיק אין דעם

איז רש"י מרמז" דעם ביאור דורך ברענגען דעם שם בעל המאמר — רשב"י:

רשב"י איז געווען בזמן פון גלות רומי — אדום (וואס „עשו הוא אדום") — אין א זמן פון גזירות קשות אויף אידן, און אויף אים אליין בפרט, ביז ער האט געדארפט אנטלויפן פון די רומיים און זיך באהאלטן אין א מערה י"ג שנה⁷⁵;

אעפ"כ געפינט מען⁷⁶, אז בשעת מ'האט געדארפט גיין קיין רומי צו מבטל זיין א גזירה אויף אידן, האט מען געשיקט רשב"י „שהוא מלומד בניסים", און ניט קוקנדיק אויף דער גרויסער שנאה פון מלכות רומי צו אידן (ואלוי בפרט), האט ער גע'פועל'ט (ע"י נס) אז „אמר להון שאילו כל מה דאית לכון למישאל ועיילינהו לגנזי" און דורך דעם האט מען מבטל געווען די גזירה.

ובמילא לערנט ער אז אזוי איז אויך געווען בנוגע יעקב ועשו, אז יעקב, וואס איז געווען א מלומד בניסים⁷⁷, האט גע'פועל'ט אויף עשו'ן (כאטש הלכה היא בידוע שעשו שונא ליעקב) אז נכמרו רחמי באותה שעה ונשקו בכל לבו.

יא. דאס איז אויך מתאים מיטן ענין ותוכן פון עבודת רשב"י בפנימיות הענינים:

מ'געפינט⁷⁸, אז ארויסגייענדיק פון דער מערה „כל היכא דהוה מחי ר' אלעזר הוה מסי ר' שמעון", ד.ה. דער סדר פון „מסי ר' שמעון" איז די הנהגה

70 שבת יא, א. וראה סוכה (מה, ב) דיש דרגת בני עלי", ד.שנים היו ואז אני ובני יוש דרגה דרק אחד הוא — רשב"י (וח"א רנה, א. דח ר"פ וירא). וראה לקושי חיד"ע 1235 ואילך.

71 סוכה שם.

72 רש"י סוכה שם. וראה לקושי שם ע' 1237 ובהערה 40, 43 שם. לקושי חיד"ע ע' 364.

73 וע"ד המעלה והמשכת אלקות מלמעלה על העלאת מטה למעלה — ראה לקושי חסיד ע' 195, וש"נ.

74 ולא כישמעאל שעשה תשובה והוליד את יצחק לפניו (פרש"י ח"ש כה, ט), שבפשוטו בא מצד השפעת אברהם (ראה רש"י לך טו, טו). ולהעיר מלקושי שם ע' 194 ואילך.

64 נוסף על טעם הנ"ל סוס"ד.

65 פרשתנו לו, א.

66 וע"ד. ואהרבה את יעקב (תולדות כו, מא) — הרוגי מלכות ובהם — רע"ק רבו דרשב"י.

67 שבת לג, ב.

68 מעילה יז, א ואילך.

69 ראה פרש"י פרשתנו לב, יא. ד"ה כי במקל.

און עיין ווערט נתיקיים בפועל וואס
עס שטייט אין דער הפטורה⁷⁶ פון דער
פרשה⁷⁷ „חזון עובדי“ כה אמר ה' אלקים
לאדום גוי⁷⁸ (וואס „עובדי“ גר אדומי הי'
והיינו דאמרי אינשי מיני ובי' אבא ניזיל
בי' נרגא⁷⁹), ביז לסיום הענין⁸⁰: „ועלו
מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו
והיתה לה' המלוכה“.

וועלכער איז שוין אנגעזאגט געווארן
בפרשתנו אלס א תוצאה פון וישקוהו גוי⁸¹
ויאמר נסעה גוי⁸² — וואס יעקב האט עס
אנגענומען: אבוא אל אדוני שעירה —
כימי המשיח שנאמר ועלו מושיעים
גוי⁸³.

ועלו מושיעים בקרוב ממש בגאולה
האמיתית והשלימה ע"י משיח צדקנו.

(משיחת ש"פ וישלח חש"מ)

מעמד ומצב וואס „הלכה היא בידוע
שעשו שונא ליעקב“, ווערט אויך בא אים
„נכמרו רחמיו כו' ונשקו בכל לבו“.

יב. דערפון האט מען די הוראה אויף
דעם כללות וכל הזמן פון גלות אדום
און אין ביידע קצוות:

פון איין זייט קען מען זיך ניט פאר-
לאזן אויף גוים, מלכות אדום, ווארום
„הלכה היא בידוע שעשו שונא ליעקב“.

לאידר, האט א איד בכח צו פועל'ן
אויף עש'ן אויך ווי עשו שטייט אין אט
דעם מעמד ומצב, אז ס'זאל ווערן
„נכמרו רחמיו ונשקו בכל לבו“, ער זאל
העלפן אידן און משפיע זיין צו אידן אין
אלעם וואס זיי גויטיקן זיך, ביז צו
העלפן אידן גיין אין דעם דרך וואס זיי
דארפן גיין.

וואס דאס קומט ווען א איד שטייט
בתוקף אין זיין הנהגה ע"פ תורה ומצות
אפילו אין דעם מצב הגלות און ווערט
ניט נתפעל פאר גוים און גוי'שקייט, און
איז דאס מודיע אויך עש'ן — „עם לבן
הרשע גרתי ותריג מצות שמרתי“⁸⁴,

(75) פרשי פרשתנו לב, ה.

(76) כמנהגנו — מנהג חב"ד.

(77) עובדי' א, א.

(78) סנהדרין לט, ב. ושם גם דעת רשב"י כיו"ב.

(79) עובדי' שם, כא.

(80) פרשתנו לג, יד ובפרשי שם. ולהעיר

מהמשך רשי' „ומא יש לפרשה זו רבים“ — היינו

שהקודם לזה הוא פשוטו ש"מ.

וישלח ב

הרשע דכתיב' עד אשר אבוא אל אדוני
שעירה וכתיב' ויעקב נסע סכותה'.

רש"י איז מפרש' די גמרא אז דער
דרך שעשה יעקב' מיינט, אז ער האט
עשוין געזאגט — מפני סכנת נפשות —
א זאך וואס איז ניט געווען אזוי — גע-
זאגט האט ער אים „אבוא אל אדוני
שעירה" און דערנאך איז „ויעקב נסע
סכותה", וואלף הלך עד שעיר¹⁰. און
דערפון לערנט מען א הלכה פאר יע-
דער אידן, אז בשעת א נכרי פרעגט אים
„להיכן הולך", דארף ער אים זאגן דעם
ניט ריכטיקן מקום, „ירחיב לו את
הדרך": „אמ"י ה' צריך לו לילך עד
פרסה יאמר לו ב' פרסאות אני צריך
לילך, אולי¹¹ ימתין הנכרי מלהכותו עד
פרסא שני' וזה יפרוש ממנו קודם לכן'.

אין מדרש¹² אבער, אויפן פסוק „עד
אשר אבוא אל אדוני שעירה", שטייט:
„חזרנו על כל המקרא ולא מצאנו שהלך
יעקב אבינו אצל עשו להר שעיר מימיו,
אפשר יעקב אימתי ה' ומרמה בו, אלא
אימתי ה' הוא בא אצלו לעתיד לבוא
הה' ד¹³ ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט
את הר עשו". פון דעם מדרש זעט מען
אז יעקב האט מלכתחילה געזאגט א זאך

א. 'איתא במשנה (אין מס' עבודה
זרה) אז „לא יתייחד אדם עמהן (מיט א
נכרי' שלפני זה במשנה) מפני שחשודין
על שפיכות דמים',

וידוע בפוסקים¹⁴ אז דאס איז באומות
הקדומות אבער בזמן הזה זיינען נכרים
ניט חשוד אויף דעם, ואדרבא כו'.

די גמרא איז מבאר ומפרט אין דעם:
„ישאל שנזדמן לו נכרי' בדרך טופלו
לימניו כו" און דערנאך איז די גמרא
ממשיך:

„שאלו להיכן הולך ירחיב לו את
הדרך כדרך שעשה יעקב אבינו לעשו

(1) כב, א.

(2) ראה בהערה 5.

(3) ראה אנציקלופדיא תלמודית מע' גוי בתחלתו
וש"נ. תשובת הר"מ שטערן בשו"ת חוות יאיר סי' סו
(אשתמיטת באנצ' שם). וראה לקמן בפנים סי"ב
ובהנסמן שם.

(4) שם כה, ב.

(5) לכאורה כן צריך להיות (ולא „עכ"ם"
כדפוסים שלפנינו), וכן הוא בכמה דפוסים: או
„גוי" (דפוס א' דש"ס ועוד. כתי' מינכן. צילום כתי'
ספרדי ג"י. תשי"ז), וכ"ה במשנה שבראש הפרק (כב,
א) בכמה דפוסים וכתי' משניות ושי"ס. ברמב"ם
דפוס רומי רמ (משא"כ בדפוסים שלפנינו) ה' רוצח
פ"א ה"ז. שו"ע אדה"ו או"ח סס"ב ס"א. ובס'
חסרונות הש"ס בתחלת מס' ע"ז: „כל מקום שכתוב
... עובדי כוכבים צ"ל [ויזונו]. וכל מקום שכתוב
כנעני בכל מס' ע"ז צ"ל [גוי].

ולהעיר ברמב"ם ה' מאכלות אסורות (דפוס
הנ"ל) פ"א ה"ח: כל מקום שנאמר גוי סתם הרי זה
עובד ע"ז. וראה לקמן בפנים סעיף יב ובהערה 51.
וראה אנצ' תלמודית שם.

(6) ועד"ז הוא (בשינוי לשון) בתוספתא שם פ"ג,
א (בסופו). ירושלמי שם פ"ב ה"א. וראה לקמן הערה
37.

(*) וראה מהר"ט בתחלת המס'. דק"ט בריש המס'
הערה א.

(7) פרשתנו לג, יד.

(8) שם, יז.

(9) ועד"ז ברין ופי' הרי"ח שם.

(10) לשון רש"י ע"ז שם סעיף ד"ה נסע. ועד"ז
ברין שם. ובר"ח: והלך הוא למקום אחר.

(11) לשון רש"י (ועד"ז ברין) ע"ז שם.

(12) כ"ה ברש"י שבש"ס. וברש"י שבש"י: אני
רוצה לילך שמא כו'.

(13) ב"ר פנ"ח, יד (בסופו). יליש כאן עה"פ (רמז

קלג).

(14) עובדי א, כא.